

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut

Reet Ruusmann

DEFITSIIT KUI OSA NÕUKOGUDEAEGSEST ARGIELUST
EESTI NSV-S: FENOMENOLOOGILINE VAATEPUNKT

Magistritöö

Juhendaja: vanemteadur Ene Kõresaar

Tartu 2010

SISUKORD

ORIGINAALPUBLIKATSIOONIDE NIMEKIRI.....	3
SISSEJUHATUS	4
1. Probleemipüstitus.....	6
2. Analüüsiraamid	8
2.1. Fenomenoloogiline lähenemine.....	8
2.2. Käitumislikud topeltstandardid nõukogude ühiskonnas	9
2.3. Sotsiaalsed võrgustikud ja sotsiaalne kapital	11
3. Allikad ja meetodika	13
4. Töö struktuur.....	16
KOKKUVÕTE	18
KASUTATUD KIRJANDUS.....	21
LISAD	24
Lisa 1. Näide tuttava poolt müüjale edastatud kirjast 1980. aastate lõpul	24
Lisa 2. Teemantervjuude läbiviimisel aluseks olnud pidepunktid.....	25
Lisa 3. Kasutatud allikate ja kirjanduse täisnimekiri	27
SUMMARY.....	32
PUBLIKATSIOONID.....	34

ORIGINAALPUBLIKATSIOONIDE NIMEKIRI

Magistritöö põhineb alljärgnevatel publikatsioonidel:

- I. Ruusmann, Reet. (avaldamisel 2010). „The Needs of Consumers Oblige“: Daily Problems and Criticism of the System in Public Letters in the 1960s and 1980s. – Käsikiri aktsepteeritud avaldamiseks ajakirjas *Journal of Ethnology and Folkloristics*, Vol. 4, Nr. 2.
- II. Ruusmann, Reet 2006. Defitsiit kui osa nõukogudeaegsest argielust Eesti NSV-s. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat*, XLIX. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 125-156.
- III. Ruusmann, Reet 2007. Goods in Short Supply as a Basis for Social Networks: the Case of Employees in Commerce in Soviet Estonia. – Klaus Roth (ed.). *Social Networks and Social Trust in the Transformation Countries* (Freiburger Sozialanthropologische Studien, Vol. 15). Berlin: Lit Verlag, 249-276.

SISSEJUHATUS

Elamine Eesti NSV-s on teema, mis antud ajahetkeks on avalikus diskursuses paljuski muutunud „nõuka-ajaks“ – omamoodi kultuurieksootiliseks perioodiks, milles kogetud jaburuste üle on hea omavahel nalja heita. Üheks olulise märgilise tähendusega sündmuseks oli seejuures kaheldamatult omaaegse Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe Arnold Rüütli valimine Eesti Vabariigi presidendiks 2001. aastal, mida võib vaadelda nõukogude perioodi elukogemuse rehabiliteerimisena laiemal ühiskondlikul tasandil.

Üks muutuse osi oli fokuseerumine nõukogudeaegsele nihestatud argikogemusele, mis sisaldas suures mahus defitsiiti ning selle hankimiseks või sellest mööda vaatamiseks arendatud strateegiaid ja praktikaid. Avalikus sfääris võib seda muutust tähistavatena välja tuua eeskätt kaks kärgmist sündmust. Esiteks alates 2004. aasta 1. jaanuarist Eesti Televisioonis näidatud 24-osalist vaatefilmikeste sarja „Vana aja asjad“, kus esitati „tegelikkust ajavahemikul 1960-1985 ja eelkõige selle aja asju“ (Jaanuar toob ... 2003). Erinevaid eluvaldkondi kajastavad meelelahutusliku suunitlusega saated põhinesid arhiivimaterjalidel, millega kaasnesid humoristlikus meie-vormis eluolu seletavad kommentaarid à la ja asju oli meil tookord suhteliselt vähe. Kõik saated lõppesid seejuures (ironilis-positiivse) nostalgiahõngulise konstanteeringuga: „Oli ikka elu!“

Teinegi mõjutav sündmus jäi 2004. aasta jaanuarisse. Nimelt ajakirjanik Enno Tammeri ning ajalehe Postimees algatatud Eesti NSV-e argieluliste mälestuste kogumise kampaania 2004. aasta 23. jaanuaril, mille üleskutse kõlas järgmiselt: „Kas mäletate oma esimest teksapaari, esimest närimiskummi, esimest välismaa plaati, seepi, deodoranti, esimest banaani, esimest oma elamispiinda, esimest välisreisi? Kodudes olid siis teler Rekord, raadio VEF, pesumasin Riga, elektripliit Lõsva, Kommunaari king... Aga kuidas neid saadi, palju need maksid, kuidas vastu pidasid? Poed olid siis tühjad, aga sünnipäevalauad vahel heast-paremast lookas. Kuidas defitsiiti hangiti?“ (Postimees kogub ... 2004) Mälestuste põhjal ilmus aasta lõpul populaarne raamat „Nõukogude aeg ja inimene: meie mälestused“, mida koostaja Enno Tammer juba ise sissejuhatuses nimetab „nõuka-aja raamatuks“, mis on „pooldokumentaalne katse kollektiivse mälu

abil korrastada ja sõeluda nõuka-aega. Et see ei vajuks enne tõsiteaduslikke käsitlusi (millal need üldse tulevad?) teadmatuse paksu tolmuhihi alla“. (Tammer 2004: 5)

Käesolev magistritöö pole ajendatud muidugi eelmainitud etteheitest, vaid minu uurimistöo alguspunkt asub 2002. aastal, mil Tartu Ülikooli etnoloogia õppetooli ning Eesti Rahva Muuseumi koostöös käivitus projekt „Argielu strateegiad ja praktikad Nõukogude Eestis“ (ETF grant nr 5322, 2002-2005). Teisalt oli minu uurimistöo seotud rahvusvahelise uurimisprojekti Bayerische Forschungsverbund Ost- und Südeuropa (FOROST) II faasi projektiga „Das Erbe des sozialistischen Alltags: soziale Netzwerke und soziales Vertrauen im Postsozialismus¹“ (2003-2005)². Just nende kahe uurimisprojekti koosmõjus kasvas välja ka käesoleva magistritöö fookuspunkt – defitsiidiga seonduvad käitumispraktikad ning ümberjagamisvõrgustikud nõukogude Eestis, seda ennekõike 1980. aastate linnakeskkonnas.

---

¹ Tlk: „Sotsialistliku argielu pärand: sotsiaalsed võrgustikud ja sotsiaalne usaldus postsotsialismis“.

² Uurimustöö edasiarendus toimus ETF granti nr 8190 „Mälupraktikad: järjepidevused ja katkestused 20. sajandi mäletamises“ ning Euroopa Liidu Euroopa Regionaalarengu Fondi (Kultuuriteooria Tippkeskus) toel.

1. PROBLEEMIPÜSTITUS

Nõukogude argielu määratlemist uurimisobjektina on asjakohane alustada omaaegse anekdoodiga sotsialismi³ kuuest vastuolust:

Kõik käivad tööl, aga keegi tööd ei tee.
Keegi tööd ei tee, aga plaanid on täis.
Plaanid on täis, aga poed on tühjad.
Poed on tühjad, aga kodudes on kõik olemas.
Kodudes on kõik olemas, aga keegi pole rahul.
Keegi pole rahul, aga kõik hääletavad poolt.

Anekdoodile omaselt on vastuolude kirjeldamisel tegu muidugi teadliku liialdusega, samas on väga tabavalt kokku võetud toonane vastuoluline argireaalsus ning seda kogemuslikust vaatepunktist. Just kaks viimatinimetatut, ametliku⁴ ja mitteametliku reaalsuse lahknevus ning kogemuskeskus, seisavad ka sotsialismiuuringute keskmes, millisesse konteksti ka käesolev magistritöö paigutub.

Uurimistöö lähtekohtaks oli eeldus nõukogude argielu spetsiifilisusest tingituna totalitaarse ühiskonnakorralduse, defitsiidimajanduse⁵ ning moderniseerimisprotsessi omapärasest vastastikusest koosmõjust (Argielu strateegiad ...). Kuna defitsiit oli üks iseloomulikumaid nõukogude argielu nähtusi ühes eriomase kaasneva

---

³ Käesolevas töös leiavad Eesti NSV argielust rääkides mõisted sotsialism, sotsialistlik ning nõukogude kasutust mõneti sünonüümsetena, kuigi tegu on erineva haardeulatusega mõistetega. Olen teadlik ja vajadusel arvestan, et mõiste nõukogude käib kitsamalt NSV Liidu ning ühe tema liiduvabariigi Eesti NSV kohta sellal kui mõisted sotsialism/sotsialistlik on laiemad hõlmates lisaks NSV Liidule ka Ida-Euroopa rahvademokraatlikke riike.

⁴ Väljendid (mitte)ametlik ning (mitte)formaalne on kasutusel sünonüümsetena.

⁵ Defitsiit on mõistetav kaubapuudusena. Tegemist on ennekõike kõnekeelse väljendiga, ametlikus retoorikas kasutati defitsiidist rääkimisel väljendit „kõrgendatud nõudlusega kaup“. Defitsiidi tekke juures võib näha mitmeid põhjuseid: 1) valed algandmed planeerimisel (sh. teadlik valeandmete esitamine vabrikute poolt); 2) tootmise planeerimine nn. tonniideoloogia põhimõttel (plaanitaitmise nimel kallimate ja raskemate asjade tootmine – nt suurte naelade tootmine väikestest „kasulikum“); 3) tööstus-kaubandusel erinevad eesmärgid (asjade standardiseeritus vs variatiivsus); 4) kauba hind ei peegeldanud tootmiskulusid (riigi suur rahakulu esmatarbekaupade subsideerimiseks). (vrd. Stitzel 2005: 27-48; Verdery 1996)

käitumisrepertuaariga, samas Eesti kontekstis sisuliselt uurimata⁶ valdkond, siis sai defitsiidimajandus, konkreetsemalt ostmine, ka minu uurimistöö keskmeks.

Pakkumiskeskse plaanimajanduse ja defitsiidi tingimustes kujunes ostmine kohati pigem asjade hankimiseks, kus n.-õ. jõupositsioonil polnud mitte ostja, vaid müüja (vt Lisa 1). Minu eesmärk uurijana ongi püüda tabada need tarbimisega seotud kogemused ning praktikad, mis olid eriomased just nõukogude perioodile. Seejuures kogemuse puhul on vaatluse all nn. küpses nõukogude ühiskonnas⁷ (Kharkhordin 1999) elamise kogemus, mitte niivõrd tarbimiskogemus ning asjad tähendusandjatena (vrd. Slater 1997; Bourdieu 1984; Douglas, Isherwood 1996). See tingib ka vastava rõhuasetuse analüüsil, mille käigus defitsiitne kaup ise jääb mõnevõrra kõrvaliseks ning fookuses on avalikus ruumis aset leidvad mitteametlikud individuaalsed praktikad defitsiidkauba omandamiseks ja seesuguste praktikate edu või ebaedu ühiskonnas oleva ebavõrdsuse näitajana. Analüüs lähtub ennekõike küsimusest *kuidas* saadi defitsiidkaupa?, mitte *miks* teda osteti/ihaldati?

Keskendumine eeskätt nõukogude defitsiidiühiskonnas elamise kogemuslikele praktikatele kasvas välja uurimistöö arengust ja vastavalt selle käigus tekkinud empiirilisele materjalile ning see kajastub ka magistritöö põhiosa moodustava kolme artikli temaatikas, kus defitsiidikogemused ning -praktikad on avatud erinevast grupi- ja/või ajaperspektiivist. Nii on artiklites **II** ja **III** esitatud teemaintervjuudele tuginevalt toonaste ostjate ja müüjate käitumispraktikad. Avalikke kirju kajastava artikli **I** näol toon sisse „hääle“ minevikust. Kõigil juhtudel olen lähtunud analüütilisest raamistikust, mille kogemuslikust vaatepunktist lähtuvalt on nõukogude ühiskonna avalik reaalsus jagatav ametlikuks ja mitteametlikuks ühes eriomaste käitumisreeglitega. Ilmneva mitteametliku reaalsusega on tihedalt seotud sotsiaalsete võrgustike ja neis sisalduva sotsiaalse kapitali mõisted .

---

⁶ Müüjate defitsiidivõrgustikke Võru Eesti Tarbijate Kooperatiivide Liidu näitel on käsitletud oma lõputöös Kadi Tolk (2003). Defitsiidikogemust elulugudes on puudutanud Ene Kõresaar, kuid seda eeskätt lähtuvalt defitsiidist kui ühest võimalikust elulugu struktureerivast tegurist (Kõresaar 2003a). Defitsiiti on põgusalt puudutanud ka Margit Keller, kuid tema jaoks on nõukogude periood ennekõike referentspunkt postsotsialistlike tarbimiskultuuriarengute representeerimisel (Keller 2004). Esseistlikus võtmes on defitsiiti käsitletud Lauri Vahtre (Vahtre 2002; Vahtre 2007).

⁷ Küpse sotsialismi all peetakse silmas 1960.-1980. suhteliselt stabiilseid aastaid ning topeltstandardite juurdumist. Vt. ka käitumislikke topeltstandardideid kirjeldavat alapeatükki.

2. ANALÜÜSIRAAMID

Järgnevates alapeatükkides vaatlen lühidalt mõisteid, mis on antud töö teema kontekstis olulised. Esmalt käsitlen fenomenoloogilist lähenemisviisi, mis on implitsiitselt olnud kõigi kolme artikli teoreetiliseks lähtepunktiks, kuna uurimiskeskmes seisab kogemuslik nõukogudeaegne argielu. Nõukogude ühiskonnas kehtinud käitumislikud topeltstandardid ning sotsiaalsed võrgustikud ja sotsiaalne kapital mõisetena kerkisid esile juba kogutud empiirilise materjali analüüsimise käigus⁸.

2.1. Fenomenoloogiline lähenemine

Fenomenoloogilise lähenemise keskpunktis asub Edmund Husserli ja tema õpilase Alfred Schützi poolt välja arendatud eluilma⁹ mõiste, millega tähistatakse subjektiivset reaalsust, milles inimene elab (Hitzler, Eberle 2004: 67-68). Oluline on tõdemus, et subjekt/inimene luuakse suhtlemisel teda ümbritseva maailmaga – see, *kes* sa oled, sõltub paljuski keskkonnast, *kus* sa oled (Frykman, Gilje 2003: 36-37). Seega subjektiivse reaalsusena on eluilm selleks universaalseks aluseks, mille sees inimesed tegutsevad ja mõtlevad – ta on üksikuid kogemusi organiseerivaks tähenduste süsteemiks, mis omakorda on aluseks ilmnevatele praktikatele. Just läbi praktikate saavad mõistetavaks ka teiste inimeste subjektiivsed reaalsused, kellega igapäevareaalsust jagatakse. Nii on argireaalsus vaadeldav pideva tüpiseerimisena, igapäevaste kogemuste paigutamisenä juba olemasolevatesse ajalistesse, ruumilistesse

---

⁸ Käitumislike topeltstandardite ning sotsiaalsete võrgustike mõisteid olen selgitanud ka konkreetsetes artiklites uurimisprobleemistiku avamisel, mistõttu võib alljärgnevas analüüsiraamide kirjeldustes esineda mõningat kordust juba artiklites selgitatuga.

⁹ Mõiste *Lebenswelt / life-world* tõlkimisel eesti keelde esineb lahknevusi. Levinuim on Edmund Husserli ning Jürgen Habermase filosoofiliste tekstide tõlkimisel kasutatav sõnasõnaline tõlkevaste *elumaailm*. Sotsiaalteadlased Marju Lauristin ning Peeter Vihalemm on püüdnud juurutada mõistet *elavik*, mis nende meelest on *elumaailmast* mahukam ning mitmeplaanisem (cf. Lauristin, Vihalemm 2004: 23). Etnoloogiateaduses on kasutamist leidnud *eluilma* mõiste (cf. Jõesalu 2004). Viimane tõlkevaste on eelistatud ka minu poolt. Osaliselt seetõttu, et käesolevgi töö liigitub etnoloogiliseks uurimuseks, teisalt sõna *ilm* võimes kujutada teatud nähtust tervikuna (nt tundeilm, välisilm), hõlmata samaaegselt nii minevikku, olevikku kui ka tulevikku, nii ajalikku kui ka igavikulist. Nimetatud semantikat on Lauristin ja Vihalemm omistanud ka mõistele *elavik*, mis aga vähemalt siinkirjutaja jaoks tundub semantilisel sõna *kaduvik* vastandpaarilisena ning nii ka kitsam ja piiritletum võrreldes *eluilma*ga.

ja sotsiaalsetesse struktuuridesse, mida jagatakse teiste inimestega. Ilmneb teatav ühine jagatud teadmistevaru, mis pakub tuge igapäevaelus toimetamiseks (Wuthow et al. 1984/1991: 32). Samas on oluline märkida, et eluilm koosneb erinevatest reaalsustest – argireaalsus on küll n.-ö. ülim reaalsus, kuid tema kõrval ilmnevad teisedki reaalsused nagu nt unenäod, unistused.

Fenomenoloogilise lähenemise eripäraks ongi just inimeste igapäevase kogemuse väärtustamine, mille keskmes seisab inimene tähendusi loova ja tõlgendava subjektina (vt. Berger, Luckmann 1966/1991). Fenomenoloogiline analüüs on mõistetav eluilm moodustavate struktuuride rekonstrueerimisena, „paljastamisena“ – katsena kirjeldada eluilm sellisena nagu ta on antud temas tegutsejatele (Honer 2004). See tähendab ennekõike just praktikate kirjeldamist ning inimestevaheliste suhete vaatlemist, sest just tegevuste kaudu avaldub kogemuslik eluilm. Interpretatiivse analüüsi objektiks on ühiskonna erinevad „tegevusväljad“ (Bourdieu 2003) ning analüüs on suunatud seda „välja“ korrastava „tähenduse“ süsteemsele rekonstruktsioonile (Honer 2004: 113). Anne Honer on neid analüüsiüksusi, argielu kitsamaid lõike, nimetanud ka väikesteks sotsiaalseteks eluilmadeks (vrd. Honer 1993: 30). Fenomenoloogiline lähenemine on seega ennekõike kui perspektiiv, millelt uurimisainesele läheneda (Wuthow et al. 1984/1991: 74).

Oma magistritöös püüangi biograafiliste allikate põhjal näidata kuidas keskkond, milles elati, tõi endaga kaasa eriomased käitumispraktikad, mis peegeldavad ühtlasi nõukogude ühiskonnas elamise kogemust defitsiidikogemuse näitel. Defitsiidikogemusele lähenen seejuures erinevatelt tasanditelt – ühelt poolt on ta ise mõistetav ühena paljudest argielulistest „väljadest“ (artiklid **I** ja **II**), teisalt on tema endagi sees täheldatavad väiksemad „väljad“ sõltuvalt tegutsejagruppidest (nt kaubandustöötajad **III** artiklis).

2.2. Käitumislikud topeltstandardid nõukogude ühiskonnas

Sotsialistlike ühiskondade uurimisel on üheks keskseks metodoloogiliseks lähtepunktiks küsimus avaliku ja privaatse vahekorras. Lihtsustatult kokkuvõetuna tähendab neist esimene seadusandluse poolt reguleeritud käitumisnormidega ühiskondlikku ruumi ning teine kodu, perekonna, sõpradega seonduvat intiimset ala. Nõukogude ühiskonna

eripäraks võib pidada avaliku ruumi ulatuslikku n.-ö. privatiseerimist. See tähendab, et ka seadusandluse poolt reguleeritud käitumisnormidega ühiskondlikus avalikus ruumis lähtuti eeskätt erahuvidest (vt. Shlapentokh 1989; Srubar 1991). Avaliku ruumi privatiseerimist toetas suuresti ka kommunistliku ideoloogia enda diskursus, kus alates 1950. aastate keskpaigast hakkas vorm üha enam domineerima sisu üle. Ilmnes vormi hegemoonia, kus ideoloogiliste (teksti)vormide sisutühi kopeerimine kontekstist konteksti oli lihvitud peaaegu täiuseni (Yurchak 2003).

Mõlemad eelnimetatud tendentsid lubavad seetõttu nõukogude ühiskonna avaliku ruumi n.-ö. seesolija kogemuslikust vaatepunktist lähtuvalt analüütiliselt kaheks jagada – formaalseks ja mitteformaalseks avalikkuseks, kus toimiti erinevate käitumisreeglite järgi (Zdravomyslova, Voronkov 2002). Mitteformaalne avalikkus tähistabki seda erahuvidele allutatud ühiskondliku ruumi osa, mis hõlmas endas erinevaid sotsialistlikule argielule omaseid sotsiaalseid praktikaid nagu teisene majandus või sotsiaalsed võrgustikud. Erahuvide eelistamine ametikohustele pole muidugi midagi ainulaadset, küll aga nimetatud käitumispraktika niivõrd laialdane ulatus ning nn. habitualiseerumine. Iseloomulik on see just n.-ö. stabiilsele nõukogude ajale, mille all mõistetakse ennekõike 1960.-1980. aastaid (vt. ka Jõesalu 2008).

Sotsiolooge Zdravomyslovat ja Voronkovit refereerides tähendab mitteformaalse avalikkuse teke seda, et ka avalikus ruumis kehtis kaks käitumislikku reeglitekomplekti – kirjutatud reeglid ametlike kollektivistlike kogunemiste jaoks ning privaatsfäärist üle kantud kirjutamata/hajumuslikud reeglid mitteformaalses avalikkuses tegutsemiseks. Eripärane selle juures on, et mitteformaalne avalikkus pole vaadeldav eraldi sfäärina (näiteks vastandina formaalsele avalikkusele), vaid formaalne ning mitteformaalne avalik reaalsus kehtisid samaaegselt. Tsiteerin: „Me eeldame, et iga nõukogude inimene (s.h. erinevatesse nõukogude nomenklatuuri sotsiaalsetesse kihtidesse kuulujad) elasid ja tegutsesid samaaegselt nii formaalses kui ka mitteformaalses avalikus reaalsuses. Nad pidasid seejuures hoolikalt silmas kahe reaalsuse vahelist nähtamatut, kuid efektiivset, piiri ning ei ajanud omavahel segi formaalset avalikku reaalsust ja mitteformaalset avalikku reaalsust reguleerivaid erinevaid käitumisreegleid.“ Oluline seejuures on, et ka avalikus ruumis juhitud argielulises käitumises selgelt kirjutamata/harjumuslikest käitumiskoodidest. (Zdravomyslova, Voronkov 2002)

Küsimus formaalsest ning mitteformaalsest avalikkusest ühes eriomaste käitumisreeglitega on üks olulisemaid printsiipe sotsialistlike ühiskondade toimimispõhimõtete mõistmisel. Tasub meenutada kasvõi eelpoolt toodud anekdooti sotsialismi kuuest vastuolust - *Poed on tühjad, aga kodudes on kõik olemas*. Tuleneb ka ju käesolev uurimisvaldkond defitsiidiga seonduvatest käitumispraktikatest otseselt seesuguse mitteformaalse avaliku reaalsuse olemasolust, kus asja saamine ei tähendanud lihtsalt poodi minekut ega raha kauba vastu vahetamist, vaid „hankimist“. Nii leiab käitumislake topeltstandardite teema kõigis kolmes magistritöö moodustavas artiklis arutamist, eriti just artiklites **II** ja **III**, kus analüüsikeskmes ongi läbiviidud teemaintervjuude põhjal avanevad mitteformaalses avalikkuses toimetamise praktikad 1980. aastate linnakeskkonnas. Seda nii n.-ö. tavainimeste kui ka kaubandustöötajate näitel. **I** artiklis on 1960. ja 1980. aastail Tallinna ja Tartu kaubandusvalitsusse saadetud avalike kirjade näitel uurimise all pigem formaalne avalik reaalsus (ning selle toimimatus).

2.3. Sotsiaalsed võrgustikud ja sotsiaalne kapital

Inimestevaheliste sotsiaalsete suhete kogumi ehk sotsiaalsete võrgustike olulisus nõukogudeaegse argielu uurimisel tuleneb otseselt mitteformaalse avalikkuse domineerimisest argielulises käitumises, kuna seal ilmnenu käitumispraktikate aluseks oli tutvuste kasutamine (vt. Ledeneva 1998; Diewald 1995; Srubar 1991). Sotsiaalsed võrgustikud täitsid mitteformaalses avalikkuses ennekõike kahetist rolli. Ühelt poolt olid nad seotud nn. nišitegevusega, mis hõlmas töökoha poolt võimaldatud vabaajategevusi (vt. Jõesalu 2006), teisalt etendasid nad olulist rolli defitsiidist põhjustatud kitsaskohtade ületamisel teises majanduses tervikuna, toimides omamoodi asjade-teenuste ümberjagamisvõrgustikena (vt. Ledeneva 1998). Sel juhul olid kõik tuttavad inimesed vaadeldavad potentsiaalselt kasulikena ning nii oli iga suhe käsitletav omamoodi ressursina, sotsiaalse kapitalina, mille olemuse võib lühidalt kokku võtta väljendiga „suhted loevad“.

Sotsiaalsetes võrgustikes sisalduv defitsiitkauba ümberjagamisvõrgupotentsiaal lubab igat suhet käsitleda omamoodi ressursina, kapitalina, mis on omane just Pierre

Bourdieu lähenemisele¹⁰. Bourdieu käsitles on sotsiaalne kapital suhetevõrgustikus asuv tegelik või potentsiaalne ressurss, mis sõltub nii inimese enda suhetevõrgustiku ulatusest kui ka tema suhetevõrgustikus olevate inimeste poolt omatavatest (majanduse, kultuurilise või sümbolilise) kapitalide määrast (Bourdieu 1986: 248-249). Sellisena on sotsiaalne kapital selgelt ühiskonda diferentseeriv element, konfliktide ning ebavõrdsuse allikas. Oluline on ka Bourdieu tõdemus erinevat tüüpi kapitalide omavahelisest konverteeritavusest (samal: 252). Kõigi kapitalide juured asuvad Bourdieu käsitles seejuures majanduslikus kapitalis.

Turu- ja käsumajandusliku ühiskonna erinevus ilmneb just erinevate kapitalide tähtsuses. Esimesel juhul etendab olulisimat rolli majanduslik kapital, kuid sotsialistlikus ühiskonnas¹¹ ning defitsiidimajanduse tingimustes oli selleks sotsiaalne kapital (vrd. Keller 2004: 39-44). Seejuures sotsiaalse kapitali „juurteks“ võib nõukogude ühiskonnas pidada ametikohti, seda eeskätt riigiressursside privatiseerimise fenomenist tulenevalt. See tähendab, et omades vastutusrikast ametikohta, oli võimalik manipuleerida asutuse ressurssidega ning koondada nii enda ümber abitahtjate/-saajate ring ning nii ühtlasi võimalus vastuteeneteks. Sotsiaalne kapital etendas olulist rolli eeskätt muidugi mitteformaalses avalikkuses tegutsemisel, mis aga argieluliselt kirjutamata/harjumuslike käitumispraktikate domineerimise tingimustes oligi määravaks suhtelise edu või ebaedu tagatiseks.

Magistritöös on sotsiaalsete võrgustike ning sotsiaalse kapitali mõiste kesksed artiklite **II** ja **III** puhul, mis analüüsivad mitteformaalses avalikkuses ilmnenuid defitsiidipraktikaid. Kasutades sotsiaalsete võrgustike mõistet uurin, millised olid ühe või teise inimese / ametiala esindaja väljavaated defitsiidist osasaamisel. Seejuures on **III**, kaubandustöötajaid käsitlev, artikkel otseselt pühendatud nende omavaheliste sotsiaalsete võrgustike ning nendes osalemise praktikate ja reeglite analüüsile.

---

¹⁰ Sotsiaalse kapitali mõiste uurimisel on kolm klassikut – Robert Putnam, James Coleman ning Pierre Bourdieu – ühes eriomase lähenemisega (vt ka Field 2003). Neist Putnam vaatleb sotsiaalset kapitali selgelt kollektiivse ning seega ühiskonda seostava elemendina, mis on aluseks tugeva kodanikuühiskonna tekkele (Putnam 1995). Coleman vaatleb sotsiaalset kapitali sarnaselt Bourdieu’le ressurssina, samas oma käsitles tervikuna näeb ta sotsiaalset kapitali vastastikust retsiiprooksust ning usaldust loovana ning perekonda/kogukonda ühendava fenomenina, mis muudab ta lähenemise sarnaseks Putnamile (Coleman 1988).

¹¹ Pean silmas, et riikliku käsumajanduse tingimustes puudus näiteks investeerimisvõimalus.

3. ALLIKAD JA METOODIKA

Minu magistritöö eesmärgiks oli analüüsida mitteformaalses avalikus ruumis aset leidvaid individuaalseid praktikaid defitsiidi omandamiseks (küsimus *kuidas* saadi defitsiitkaupa?). See tähendas, et uurimistöö läbiviimise seisukohalt oli esmalt olemas (üldine) küsimus kogemuslikust nõukogudeaegsest argielust ning sellele vastavalt tuli valida ka biograafilised allikad.

Kogemus(minevikku) on võimalik uurida erinevate biograafiliste allikate abil. Minu huvi oli suunatud konkreetselt defitsiidikogemusele ning vastavalt seesugusele rõhuasetusele on erinevatest biograafilistest allikatest sobivamad biograafilised teemaintervjuud, mis võimaldavad keskenduda kogemuse erinevatele aspektidele (Kõresaar 2003b: 61; Witzel 2000). Nii viisin 2003. ja 2004. aastal¹² läbi 30 teemaintervjuud Tallinnas, Tartus ning Kohtla-Järvel/Jõhvis¹³ elavate inimestega. Konkreetsete intervjueeritute leidmiseks kasutasin nn. lumepallimeetodit. Defitsiidipositsioonilt võttes jagunesid intervjueeritud taotluslikult kahte gruppi, n.ö. siin- ja sealpool letti seisjateks ehk intervjueeritute hulgas oli 11 riikliku kaubandussüsteemi¹⁴ töötajat (2 meest ja 9 naist)¹⁵ ning 19 ostjat (10 meest ja 9 naist). Ostjate rühma püüdsin valida ennekõike toonaseid teenistujaid (nt raamatupidaja, toimetaja, vanemreferent, lasteaiakasvataja, spordiinstruktor). Seesugune suunitlus lähtus eeldusest, et kuna nende ametipositsioon ei võimaldanud ligipääsu ressursidele, erinevalt näiteks kvalifitseeritud oskustöolisest, ning ka nende sissetulek oli üldjuhul väiksem¹⁶, siis selle võrra rohkem pidid nad pingutama defitsiidivõrgustikes osalemisel (vrd. Diewald 1995: 253). Kuna välitööde protsess sisaldab alati teatavat

---

¹² 2003. aasta lõppu jäid neli esimest intervjuud, teised viisin läbi juba 2004. aastal, neist viimased 2004. aasta lõpul. Seega intervjuerimisprotsess kestis kokku ühe aasta.

¹³ Keskendumine linnakeskkonnale tulenes minu seotusest rahvusvahelise uurimisprojektiga Bayerische Forschungsverbund Ost- und Südeuropa (FOROST), kus seati eesmärgiks just nõukogudeaegse argielu uurimine linnades.

¹⁴ Eesti NSV-s eksisteeris paralleelselt kolm kaubandussüsteemi: riiklik, kooperatiivne ja kolhoosikaubandus. Riiklik kaubandussüsteem tegutses üksnes suuremates linnades, kus tal selle eest oli juhtiv roll. Kogu riigi jaekaubakäivest moodustas ta ligemale 2/3. (Girin, Jevzerov 1966: 3)

¹⁵ Erinevus III artikli lõpus antud kaubandustöötajate arvust tuleneb tõigast, et seal on kirjas üksnes nende inimeste andmed, kelle tekstikatkele on artiklites viidatud.

¹⁶ Vähem võimalusi n.-ö. pealemaksmiseks (alkäemaksu andmiseks).

planeeritamatusel momenti, siis tuli ka mul ette mõningaid kõrvalekaldumisi (nt kolhoosi esimees), mis kokkuvõttes siiski pigem rikastasid lõpptulemust.

Vanuselisel oli tegu eeskätt noorema põlvkonna esindajatega, kes intervjuerimishetkel olid 40.-50. eluaastates ning seega tööturule sisenenud 1970. aastate lõpul ja 1980. aastate algul. Haridustasemelt jagunesid intervjueritud võrdlemisi ühtlaselt, ehkki võib öelda, et sõltuvalt elualast, olid kaubandustöötajad põhiliselt keskeriharidusega ning „ostjad“¹⁷ vastavalt rohkem kesk- või kõrgharidusega. Lähtuvalt lumepallimeetodi kasutamisest oli sotsiaalmajanduslikus mõttes tegu inimestega, kes ühiskonna- ja majanduselu ümberkorraldustest olid isiklikus plaanis edukalt välja tulnud. Intervjuerimishetkel 25 tööealisest inimesest¹⁸ ainult kolm arvasid, et neil oli nõukogude ajal majanduslikult kergem toime tulla ning neist kolmest omakorda ainult üks, kes oli hetkel töötu, leidis, et elu tervikuna oli nõukogude ajal parem.

Intervjuud olid poolstruktureeritud. See tähendab, et olid küll olemas üldised pidepunktid (vt Lisa 2),¹⁹ mille üle soovisin arutleda, kuid konkreetsetes intervjuusituatsioonis juhindusin ennekõike informantide endi poolt üles tõstatatud teemadest, täpsustades vajadusel hiljem katmata jäänud teemavaldkondi. Intervjuude pikkus jäi reeglina ühe tunni ümber (50-65 minutit). Kõige pikem intervjuu kestis seejuures ligi 2,5 tundi ning kõige lühem 20 minutit, kuna intervjueritud olid kokkulepitud päevale lisandunud erakorralisi tööülesandeid. Intervjuerimissituatsioone iseloomustavalt võib lisada, et olgugi, et minu välitööd kulgesid paralleelselt Enno Tammeri „nõuka“-mälestuste kogemuste kampaaniaga, millele ka intervjuude käigus viidati, siis ilmneb ikkagi teatav tabu moment defitsiiditeemaatikast rääkimisel. Seda ennekõike nende inimeste poolt, kel oli suurem võimalus riigiressursside privatiseerimiseks (nagu nt müüjad või ka kolhoosi esimehed).

---

¹⁷ Ostjad on esitatud siinkohal (ja ka edaspidi) jutumärkides markeerimaks, et tegu on ennekõike minupoolse analüütilise kategooriaga nende 19 intervjueritud inimese koondiseloomustamiseks.

¹⁸ Intervjuerimishetkeks oli pensionile jäänud 5 inimest, kellest vähemalt 1 oli kindlasti tõsiselt aktiivne.

¹⁹ Algsete pidepunktide koostamisel tuginesin elulugudes kirjeldatud defitsiidikogemusele. Tutvusin just üleskutsele „Minu ja minu pere elu Eesti NSV-s ning Eesti Vabariigis“ vastanute elulugudele, mis saadeti aastail 2000-2001 ning asuvad Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolises Arhiivis.

Biograafiliste teemaintervjuude analüüs on üles ehitatud kvalitatiivsel teemaanalüüsil põhistatud teooria (*grounded-theory*) printsiipidel (Alvesson, Sköldbberg 2000: 12-36; Ezzy 2002). See tähendab, et kuigi minu poolt olid küsimuste näol ette antud teatavad raamid (nt. eeldus mitteametlike defitsiidipraktikate olemasolust), siis empiirilise materjali analüüsil lähtusin juba avatud kodeerimise põhimõtetest lastes konkreetsetel uurimisteedadel juba endil allikaist n.-ö. esile kerkida. Just neil põhimõtetel ongi valminud artiklid **II** ja **III**, mis kajastavad biograafilisele teemaintervjuudele tuginedes vastavalt „ostjate“ ning kaubandustöötajate kogemusi.

Teise biograafilise allikmaterjali liigina kasutasin Tartu Linna RSN TK Kaubanduskoondise ning Tallinna Linna RSN TK Kaubastute Valitsuse arhiivimaterjalide hulgas leiduvaid avalikke kirju kaebustega kaubanduse aadressil 1960. ja 1980. aastatest. Kirjade kasutamisega soovisin avada defitsiidikogemust kaasaegsete perspektiivist. Avalikel kirjadel põhineb **III** artikkel, kus olen pikemalt iseloomustatud nii analüüsitud kirju kui ka peatunud avalike kirjade allikaspetsiifikal. Kirjade käsitlemisel kasutasin nii teemaanalüüsi kui ka diskursuseanalüüsi.

Lisaks biograafilisele allikmaterjalile olen läbi töötanud ka toonases perioodikas kaubanduse kohta ilmunud artikleid. Seda eeskätt ajaleht *Edasi* näitel, kus olen „Artiklite ja retsensioonide kroonika“ bibliograafianimestikust läbi vaadanud märksõnaga kaubandus tähistatud artikleid kogu Teise maailmasõjajärgse Eesti NSV perioodi kohta. Ajalehematerjalid on olnud kasulikud ennekõike mulle endale defitsiidiproblematika laiemal ühiskondlikul mõistmisel. Mõnel juhul on ajaleheartiklid leidnud viitamist ka minu poolt kirjutatud artiklites kui seal kirjutatu on pakkunud tuge biograafilistest allikatest ilmnenu teemadele.

4. TÖÖ STRUKTUUR

Magistritöö koosneb lisaks sissejuhatusele kolmest artiklist, mis analüüsivad nõukogudeaegse defitsiidikogemusega seondunud käitumispraktikaid:

- I. „The Needs of Consumers Oblige“: Daily Problems and Criticism of the System in Public Letters in the 1960s and 1980s. – Käsikiri aktsepteeritud avaldamiseks ajakirjas *Journal of Ethnology and Folkloristics*, Vol. 4, Nr. 2. Eeldatav ilmumisaeg 2010. aasta lõpp.
- II. Defitsiit kui osa nõukogudeaegsest argielust Eesti NSV-s. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat*, XLIX. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 125-156. Ilmunud 2006.
- III. Goods in Short Supply as a Basis for Social Networks: the Case of Employees in Commerce in Soviet Estonia. – Klaus Roth (ed.). *Social Networks and Social Trust in the Transformation Countries* (Freiburger Sozialanthropologische Studien, Vol. 15). Berlin: Lit Verlag, 249-276. Ilmunud 2007.

Artiklid on esitatud nende ilmumiskeeltes ning on kirjutatud ajavahemikus 2005-2010. Kõik artiklid on valminud iseisevate terviklike uurimustena ning nende kirjutamisjärjekord on olnud vastupidine siin töös esitatule.

Uurijana eelistasin asuda kohe n.-ö. süsteemis seesolnu positsioonile (artikkel III). Ühelt poolt oli kaubandustöötajate puhul tegu konkreetse hästipiiritletava sotsiaalse grupiga, teisalt aitas neilt kuuldu mõista paremini võimalusi manipulatsioonideks defitsiitse kauba müümisel. Õppides tundma nende endi omavahelisi defitsiidivõrgustikke ning võimalusi neis tegutsemiseks, oli juba hõlbus laiendada analüüsi ka „ostjatele“ (artikkel II). Mõlema artikli analüüs on suunatud defitsiidikogemuse reflekteerimisele mitteformaalses avalikkuses keskenduses praktikatele defitsiidi ületamiseks. I artiklis vaatlen seevastu defitsiidiprobleemi ennast nagu ta avaldus toonases formaalses avalikkuses. Avalikes kirjades sisalduvad kaebused kaubanduse suhtes ning selles avaldub (defitsiidi)reaalsus on siinse magistritöö kontekstis mõistetav ka foonina, millesse paigutuvad artiklites II ja III kirjeldatud mitteametlikud käitumispraktikad. Seega on lugeja seisukohalt struktureeritud töös artiklid nii, mis võimaldavad liikuda defitsiidiprobleemaatika mõistmisel üldiselt üksikule.

Esimene (I) artikkel uurib 1960. ja 1980. aastatel Tallinna ja Tartu kaubandusvalitsustesse saadetud avalikest kirjadest esilekerkivaid kaubandusega seonduvaid kriitikakohti ning selle taga avanevat (defitsiidi)reaalsust ühes eriomaste käitumispraktikatega. Lähtuvalt kirjade žanripetsiifikast leiab kajastamist ennekõike formaalses avalikkuses avaldub defitsiidikogemus. Teisalt näitan kriitika esitamisviisis diskursuseanalüüsi abil üksikisiku ja riigivahelisi suhteid ning nende dünaamikat.

Teises (II) artiklis on vaatluse all, millisena paistis nõukogude kaubandussüsteem n.ö. tavainimesele ning kuidas mõjutas ametikoht konkreetse inimese väljavaateid defitsiidist osasaamisel. Analüüs tugineb biograafilistele teemaintervjuudele ning uurimiskontekstiks on põhiliselt 1980. aastate linnakeskkond. Ametikohta defitsiidist osasaamise mõjutajana näitan nii formaalses kui ka mitteformaalses avalikkuses toimunud praktikate kaudu.

Kolmandas (III) artiklis võtan lähema vaatluse alla kaubandustöötajad kui nn. privilegeeritud grupi. Kirjeldan nende endivahelisi defitsiitkaupade vertikaalseid (n.-ö. ametialase paratamatusena kaasnev defitsiidivõrgustikus osalemine) kui ka horisontaalseid kaupade liikumisskeeme. Ühtlasi annan ülevaate horisontaalsetes defitsiidivõrgustikes osalemise eetikast ning nende instrumentaalsetest ja emotsionaalsetest aspektidest. Analüüs tugineb biograafilistele teemaintervjuudele ning uurimiskontekstiks on põhiliselt 1980. aastate linnakeskkond.

KOKKUVÕTE

Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli uurida küpsele sotsialismile omast defitsiidikogemust ning nii näidata kuidas keskkond, milles elati, tõi endaga kaasa eriomased käitumispraktikad. Uurimistöö lähtekohaks oli eeldus nõukogude argielu spetsiifilisusest, tingituna nii totalitaarsest ühiskonnakorraldusest endast kui temas ilmnenud kitsaskohtadest, millest argieluliselt tuntavaim oligi kaubapuudus ehk defitsiit. Defitsiidikogemuse avamisel tuginesin biograafilistele allikatele, milleks olid minu poolt 2003. ja 2004. aastal läbi viidud 30 teemaintervjuud ning Tartu Linna RSN TK Kaubanduskoondise ja Tallinna Linna RSN TK Kaubastute Valitsuse arhiivimaterjalide hulgas leiduvad avalikud kirjad kaebustega kaubanduse aadressil 1960. ja 1980 aastatest.

Defitsiidikogemuse analüüsi keskmes oli teoreetiline lähtepunkt käitumislake topeltstandardite kehtimisest nõukogude ühiskonnas. See tähendab, et argielu võib nõukogude ühiskonnas vaadelda kahest komplektist käitumiskoodidest koosnevana – formaalsetest ja mitteformaalsetest, rõhuasetusega viimase kasuks. Seetõttu olin ka mina keskendunud ennekõike mitteformaalses avalikkuses ilmnevate käitumispraktikate analüüsile seda nii kaubanduses sees- kui ka väljasolijate perspektiivilt. Oluliste mõistetena tulid uurimistöö käigus veel ette sotsiaalsete võrgustike mõiste ning tulenevalt kogemuslikult tutvuste käsitlemisest potentsiaalse ressursina ka sotsiaalse kapitali mõiste.

Võib öelda, et mitteformaalse avalikkuse alustalaks olid riigiressursside privatiseerimisest alguse saanud sotsiaalsed võrgustikud, kus indiviidi eduka toimetamise tagatiseks oli tema ametipositsioon. Keskendusin sotsiaalsete võrgustike analüüsile just kaubandustöötajate puhul, kuna nende näol oli tegu konkreetsetelt piiritletud sotsiaalse grupiga. Kaubandustöötajate sotsiaalseid võrgustikke võib pidada ka teataval määral näidisjuhtumiks, kuna neis sisalduvad käitumist reguleerivad põhimõtted võib üle kanda ka mõnes teises eluvaldkonnas tegutsenud sotsiaalsetele võrgustikele.

Kaubandustöötajate defitsiidivõrgustikes ilmnenud suhted võis üldistatult jagada kaheks – vertikaalseteks ja horisontaalseteks. Erinevus kaht tüüpi võrgustike vahel

tulenes ennekõike asjaolust, et vertikaalsetes võrgustikes oli ühel osapoolel oma ametipositsioonist tulenevalt võimalus kehtestada teisele osapoolle keeldumist mitteametavaid nõudmisi. Samuti oli vertikaalsetel võrgustikel neist saadavate hüvede tõttu selge prioriteet horisontaalsete üle. Vertikaalsete võrgustike näol oli tegu vastastikku sõltuvate instrumentaalsete suhetega, mille näideteks olid nii “ülevall alla” liikunud nimekirjad kui “defitsiidilaod”. Sotsiaalseid praktikaid lõimivateks jõududeks olid siinkohal nii negatiivsed kui ka positiivsed sanktsioonid. Horisontaalsetes võrgustikes osalemiseks oli seevastu vajalik mõlema osapoolle huvi, puudus sarnane sunnimehhanism vertikaalsete võrgustikega. Keskseteks figuurideks olid kauplusejuhatajad, kelle poolt kehtestatud mitteformaalsed kaupluse sisekorraeskirjad määrasid ära oma poe müüjate stardiplatvormi horisontaalsetes võrgustikes osalemiseks. Lisaks kaupluse sisekorraeskirjadele juhitud ka üldisematest eetilistest printsiipidest nagu vastutulelikkus, teiste poolt osutatud teenete tunnustamine, diskreetsus ning mõistlikkus. Kuigi horisontaalsetes võrgustikes oli tegu ennekõike võrdväärsete suhtlemisega, võis siingi eristada n.-ö. ülemaid ja alamaid võrgustikke. Eristavateks karakteristikuteks olid nii ametikoht kui kaubandusvalitsuses töötamise staaž, aga ka konkreetse suhte instrumentaalsuse-emotsionaalsuse määr eelistusega viimase kasuks. Mõlemat tüüpi võrgustikke iseloomustavana võib öelda, et tegu oli äärmiselt sidusate süsteemidega. Defitsiidikogemuse analüüsil jäin seejuures teadlikult kaubandustöötajate keskseks, mitte ei vaadanud võrgustikus oleva sotsiaalse kapitali kandumist teistesse eluvaldkondadesse (nt võimalus lihtsamalt saada lapsele lasteaiakoht).

N.-ö. ostjate poolt lahti kirjutatud defitsiidikogemuste eesmärk oli näidata ka nõukogude ühiskonnas eksisteerinud suhtelist ebavõrdsust tarbimisvõimaluste näitel, mis said alguse juba töökoha kaudu avanenud ametlikest privileegidest. Defitsiidi ümberjagamisevõrgustikud toimisid siinjuures pigem formaalsest reaalsusest alguse saanud ebavõrdsuse süvendajana kui tasandajana. Esitatava analüüsi referentspunktina toimis ametlikus ideoloogias esitatav pilt sotsialistlikust võrdsusest.

Pakkumaks võrdlevat fooni tänapäevastest retrospektiivsetes meenutustes avalduvale defitsiidikogemusele kasutasin analüüsil ka avalikke kirju. Lähtuvalt žanripetsiifikast kajastasid avalikud kirjad ennekõike formaalses avalikus reaalsuses tegutsemise kogemust. Neist nähtub, et defitsiit oli probleem juba 1960. aastatel, samuti olid juba siis välja kujunenud nõukogudepärase defitsiidipraktikad (tutvused,

järjekorrad). Käsitledes biograafilistes allikates avalduvat defitsiidikogemust üldiselt, siis võib öelda, et tulenevalt oma loomishetkest ja -tingimustest avavad teemajutustused ning avalikud kirjad defitsiidiprobleematikat mõnevõrra erinevalt, ehkki üksteisega komplementaarselt. Avalike kirjade eripäraks on just ajalise mõõtme lisamine defitsiidiküsimusele, kuna kirjadest on otseselt näha kui kaua ikkagi võis aega kuluda ühe või teise kauba ostmisel. Olles kirjutatud omas ajas võimaldab avalikes kirjades sisalduv kaubanduskriitika näidata üksikisiku ja riigivahelisi suhteid ka laiemal tasandil, nii vastastikust sõltuvust kui üksteisest võõrandumist.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Alvesson, Mats; Sköldberg, Kaj 2000. *Reflexive Methodology. New Vistas for Qualitative Research*. London, Thousand Oaks, New Dehli: Sage Publications.
- Argielu strateegiad ja praktikad Nõukogude Eestis [projekti kirjeldus]. (2001). URL (12.06.2010) <http://www.erm.ee/?node=84>.
- Berger, Peter; Luckmann, Thomas 1996/1991. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books.
- Boissevain, Jeremy 1974. *Friends of Friends*. Oxford: Blackwell.
- Bourdieu, Pierre 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Bourdieu, Pierre 1986. The Forms of Capital. – John Richardson (ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New Work: Greenwood Press, 241-258.
- Bourdieu, Pierre 2003. *Praktilised põhjused: teoteooriast*. Tallinn: Tänapäev.
- Coleman, James 1988. Social Capital in the Creation of Human Capital. – *American Journal of Sociology*, Vol. 94: 95-120.
- Diewald, Martin 1995. “Kollektiv”, “Vitamin B” oder “Nische”? Persönliche Netzwerke in der DDR. – Johannes Huinik; Karl Ulrich Mayer; Martin Diewald; Helga Solga; Annemette Sørensen; Heike Trappe (Hg.). *Kollektiv und Eigensinn: Lebensverläufe in der DDR und danach*. Berlin: Akademie Verlag, 221-260.
- Douglas, Mary; Isherwood, Baron 1996. Goods as an Information System. – *The World of Goods: Towards an Anthropology of Consumption*. London; New York: Routledge, 1-92.
- Ezzy, Douglas 2002. Coding in the Thematic Analysis and Grounded Theory. – *Qualitative Analysis: Practice and Innovation*. London: Routledge, 86-94.
- Field, John 2003. *Social Capital*. London; New York: Routledge.
- Frykman, Jonas; Gilje Nils. 2003. Being There: An Introduction. – Jonas Frykman; Nils Gilje (eds.). *Being There: New Perspectives on Phenomenology and the Analysis of Culture*. Lund: Nordic Academic Press, 7-51.
- Girin, Georgi; Jevzerov, Viktor. 1966. *Tööstuskaupade müügi organiseerimine ja tehnik*a. Tallinn: Valgus.
- Hitzler, Ronald; Eberle Thomas S. 2004. Phenomenological Life-world Analysis. – Uwe Flick, Ernst von Kardoff, Ines Steinke (eds.). *A Companion to Qualitative Research*. London: Sage, 67-71.
- Honer, Anne 2004. Life-world Analysis in Ethnography. – Uwe Flick, Ernst von Kardoff, Ines Steinke (eds.). *A Companion to Qualitative Research*. London: Sage, 113-117.

Honer, Anne. 1993. Zur Rekonstruktion der subjektiven Perspektive. – *Lebensweltliche Ethnographie: Ein explorativ-interpretativer Forschungsansatz am Beispiel von Heimwerker-Wissen*. Deutscher Universitäts Verlag; 13-54.

Jaanuar toob ETV ekraanile uued saated. 2003. – *Eesti Päevaleht*, 31. detsember. URL (13.06.2010) <http://www.epl.ee/artikkel/253843>.

Jõesalu, Kirsti 2004. *Sotsiaalsed suhted nõukogude tööelus: biograafilisi uurimusi argielust ENSV-s*. Magistritöö. Tartu Ülikool, ajaloo osakond, etnoloogia õppetool. URL (20.07.2010) <http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/10062/1239/5/Joosalu.pdf>.

Jõesalu, Kirsti 2006. Privaatse ja avaliku põimumisest Nõukogude Eesti eluilmas: postsotsialistlike vateid sotsiaalsetele suhetele nõukogude argielus. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat*, XLIX. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 91-124.

Jõesalu, Kirsti 2008. Kypse sotsialismi argielu. – Tiiu Jaago (ed.). *Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik*. Tartu: Tartu Ülikool. (<http://argikultuur.e-uni.ee>, accessed July 20, 2010)

Keller, Margit 2004. *Representations of Consumer Culture in Post-Soviet Estonia: Transformations and Tensions*. Dissertationes de Mediis et Communicationibus Universitatis Tartuensis 3. Tartu: Tartu University Press.

Kharkhordin, Oleg 1999. *The Collective and the Individual in Russia: A Study of Practices*. Berkeley: University of California Press.

Kõresaar, Ene 2003a. Hea elu normatiivsus. Nõukogudeagse defitsiidikogemuse kujutamisest elulugudes. – Ene Kõresaar, Terje Anepaio (toim.). *Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive*, SET 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 150-178.

Kõresaar, Ene 2003b. Eluloolisest käsitlusviisist Eesti kultuuriteadustes. – Tiiu Jaago (koost.). *Pärimus ja tõlgendus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 61-76.

Lauristin, Marju; Vihalemm Peeter 2004. Sissejuhatus: Uurimuse *Mina. Maailm. Meedia* metodoloogias ja tähendusest. – Veronika Kalmus, Marju Lauristin, Pille Pruulmann-Vengerfeldt (toim.). *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest*. Tartu: Tartu Ülikool, 23-28.

Ledeneva, Alena V. 1998: *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*. Cambridge University Press.

Lin, Nan 2002 (2001). *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. (In the Series: Structural Analysis in the Social Sciences, 19). Cambridge: Cambridge University Press.

Postimees kogub mälestusi. 2004. – *Postimees*, 23. jaanuar. URL (13.06.2010) <http://www.postimees.ee/230104/esileht/kultuur/124740.php>.

Putnam, Robert 1995. Bowling Alone: America's Declining Social Capital. – *Journal of Democracy*, Vol. 6, Nr. 1: 65-78.

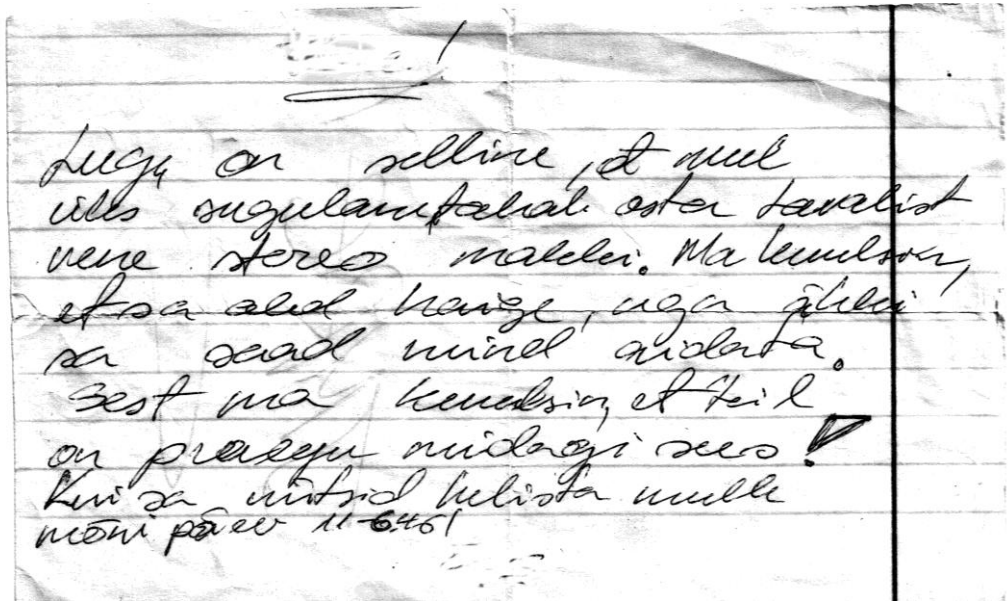
Shlapentokh, Vladimir 1989. *Public and Private Life of the Soviet People: Changing Values in Post-Stalin Russia*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Slater, Don 1997. *Consumer Culture and Modernity*. Cambridge: Polity Press.

- Srubar, Ilja 1991. War der reale Sozialismus modern? Versuch einer struktureller Bestimmung. – *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Jahrgang 43, Heft 3: 415-432.
- Stitzel, Judd 2005. *Fashioning Socialism: Clothing, Politics, and Consumer Culture in East Germany*. Oxford & New York: Berg.
- Zdravomyslova, Elenea; Voronkov, Viktor 2002: The Informal Public in Soviet Society: Double Morality at Work - Part II: Post-Communist Understanding of the Public and Private. (In: *Social Research*. Vol 69, No 1. Spring. Privacy in Post-Communist Europe.) URL (05.06.2010) http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m2267/is_1_69/ai_88584138.
- Tammer, Enno (koost.) 2004. *Nõukogude aeg ja inimene: meie mälestused*. Tallinn: Tänapäev.
- Tolk, Kadi 2003. *Defitsiidi võrgustikud nõukogude Eestis kaubandustöötajate töö- ja tarbimiskogemuse põhjal (Võru ETKVL-i näitel)*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ajaloo osakond, etnoloogia õppetool. (Töö käsikiri TÜ etnoloogia osakonnas)
- Vahtré, Lauri 2002. *Elu-olu viimasel vene ajal: Riietus ja mööbel, toit ja trberiistad, sõiduvahendid, eluase ja muu*. Tallinn: Kirjastuskeskus.
- Vahtré, Lauri 2007. *Absurdi impeerium*. [Tallinn:] Tammerraamat.
- Verdery, Katherine 1996. What Was Socialism, and Why Did It Fall? – *What Was Socialism, and What Comes Next?* Princeton: Princeton University Press, 19-38.
- Witzel, Andreas 2000. The Problem-Centered Interview. – *Forum: Qualitative Social Research (FQS)*, Vol. 1, Nr 1, Art. 22. URL (21.06.2010) <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs>.
- Wuthnow, Robert; Hunter, James Davidson; Bergesen, Albert; Kurzweil, Edith. 1984/1991. The phenomenology of Peter L. Berger. – *Cultural Analysis: the Work of Peter L. Berger, Mary Douglas, Michael Foucault and Jürgen Habermas*. London and New York: Routledge, 21-76.
- Yurchak, Alexei. 2003. Soviet Hegemony of Form: Everything Was Forever, Until it Was no More. – *Comparative Studies in Society and History*, Vol.45, No 3: 480-510.

LISAD

LISA 1. NÄIDE TUTTAVA POOLT MÜÜJALE EDASTATUD KIRJAST 1980. AASTATE LÕPUL

Luigi on selline, et mul
võib sugulampaljal. etta jarelist
veer. Hores makkei. Ma kumblon,
et sa alid kange, aga gilei!
sa saad mind aidata.
Best ma kumblon, et teid
on praxen midagei sees!
Kui sa mindid helista mulle
nõu päev 11-6461

Kiri²⁰ erakogust

---

²⁰ Kirja saaja ning allakirjutaja nimed on anonüümsuse huvides kustutatud.

LISA 2. TEEMANTERVJUUDE LÄBIVIIMISEL ALUSEKS OLNUD PIDEPUNKTID

Kui peaksite kirjeldama nõukogude kaubandussüsteemi, siis millised märsonad sellega esmalt seonduvad ja miks?

Kuivõrd põhjendatud on Teie meelest stereotüüp, et nõukogude ajal käis kõik läbi tutvuste (a' la ütlus, et kui inimest karistada tahad, siis võta ta'lt ära kõik tema tuttavad)?

Loetlege defitsiitsemaid kaupu? Mida oli kõige raskem saada?

Kas olid olemas nn prestiižed asjad? Kui jah, siis miks Teie arvates mõned asjad kujunesid seesugusteks ihalusobjektideks?

Kas oli olemas nn norm või standard, et mõni asi peab olema, kuna kõigil teistel on?

Kui palju aega ja energiat kulus asjade ostmisele, otsmisele? Oskate tuua näiteid?

Kas olete ette võtnud spetsiaalseid kaubareise? Nimeta marsruute? Kust teadsid, kuhu minna? Mida osteti?

Kuidas saite endale ...(televiisori – üldse olmeelektronika, telefoni, mööbli, remontimistarbed jms)? Jutustage mõnest konkreetsest saamisloost?

Kui tuli mõte, et vaja saada endale mõni asi, siis kuidas see otsimis-, ostmisprotsess välja nägi? (info kogumine, kogu aeg raha igaks juhuks kaasas kandmine, tuttavatelt pärimine)

Kuidas täitis Teie meelest ametiühing oma rolli asjade jagajana?

Kuidas toimus info nn väljapeilimine (a'la väljend "sain teada") huvitavate asjade asukoha, müügiletuleku kohta?

Kas olid olemas teatud kindlad inimesed, kelle poole abi saamiseks pöörduti? (a'la kui vaja ehitusmaterjali, siis asju läbi Toivo, kes teab inimesi; kui autot remontida, siis läbi Maiduri)? Kuivõrd laia inimeste ringi poole abi saamiseks üldse pöörduti (sugulased, sõbrad, tuttavad, koolikaaslased, naabrid, tuttava tuttavad)?

Kuidas üldse toimus nn õigete inimestega tuttavaks saamine, kes otsustasid asjade jaotamise üle, kas ise või kellegi kolmanda vahendusel?

Kuidas, mil viisil tehti oma ostusoov potentsiaalsele jaotajale/müüjale selgeks, et see teaks Teie eest kosta, kaupa vaadata? (kui otseselt, kaudselt ostusoovi väljendati, kas juurde nt konjakipudel vms)

Kas ja mil määral nõ igaks juhuks ostmist?

Kas, kuivõrd teada juhuseid, kus eriseisusega grupid, nn sõjaveteranid oma eelisostuõigust kasutasid kellegi kolmanda hüvanguks? (ostab eelisõiguse alusel ja pärast müüb kolmandale edasi)

Kas Teie meelest oli olemas ameteid, kes omasid eeliseid asjade, teenuste omandamisel, loetlege?

Kas tutvavatele läheneti ka kasulikkuse-kahjulikkuse mõõdupuuga, et tema nn kasulik tutvav, sest tema teab “õigeid inimesi”?

Kas oldi kellegiga tutvav ka üksnes sellel eesmärgil, et temalt midagi saada?

Kuivõrd esines inimeste vahel tigidust/kadedust a’la näe, kuidas ja mis ta sai?

Kingituste tegemisest. Kas kohustuslik viia kingitusi, sh tööalaste asjade ajamiseks (nt selleks et saada tööks vajalikke asju, vaja kellelegi meelepärane olla)?

Kuivõrd üldse kinkimist eesmärgiga luua sooje suhteid?

Mil määral esines sebumist/määrimist kiirendamiseks asjade saamist, edenemaks kiiremini asja või teenuse üldjärjekorras?

Kuivõrd olulist rolli üldse etendasid tutvused nõukogude ajal erinevate asjade ja teenuste (arst, lapse lasteaia- ja koolikoht, tuusikud) saamisel?

LISA 3. KASUTATUD ALLIKATE JA KIRJANDUSE TÄISNIMEKIRI

Allikad

Eesti Ajalooarhiiv, Fond EAA.T-13. Tartu Linna RSN Täitevkomitee Kaubanduskoondis

Tallinna Linnaarhiiv, Fond TLA.R-1. Tallinna Linna Rahvasaadikute Nõukogu Täitevkomitee

30 teemaintervjuud, tehtud erinevates Eesti linnades aastail 2003-2004. Autori valduses.

Kirjandus

Alvesson, Mats; Sköldbberg, Kaj 2000. *Reflexive Methodology. New Vistas for Qualitative Research*. London, Thousand Oaks, New Dehli: Sage Publications.

anonüümne lugejakiri (“noorepoolne tutvustega varustaja”) 1979. TUTVUSED – kapital, mida saab vahetada, laenutada, investeerida (?!). – *Noorus*, 12: 22.

Argielu strateegiad ja praktikad Nõukogude Eestis [projekti kirjeldus]. (2001). URL (12.06.2010) <http://www.erm.ee/?node=84>.

Benovska-Säbkova, Milena 2004. Social Networks, Coalitions, and Clientelism at the Workplace in Sofia (1960-1989). – Klaus Roth (Hg.). *Arbeit im Sozialismus – Arbeit im Postsozialismus: Erkundungen zum Arbeitsleben im östlichen Europa*. Münster: Lit Verlag; 109-128.

Berger, Peter; Luckmann, Thomas 1996/1991. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books.

Boissevain, Jeremy 1974. *Friends of Friends*. Oxford: Blackwell.

Bourdieu, Pierre 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.

Bourdieu, Pierre 1986. The Forms of Capital. – John Richardson (ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New Work: Greenwood Press, 241-258.

Bourdieu, Pierre 2003. *Praktilised põhjused: teoteooriast*. Tallinn: Tänapäev.

Coleman, James 1988. Social Capital in the Creation of Human Capital. – *American Journal of Sociology*, Vol. 94: 95-120.

Diewald, Martin 1995. “Kollektiv”, “Vitamin B” oder “Nische”? Persönliche Netzwerke in der DDR. – Johannes Huinik; Karl Ulrich Mayer; Martin Diewald; Helga Solga; Annemette Sørensen; Heike Trappe (Hg.). *Kollektiv und Eigensinn: Lebensverläufe in der DDR und danach*. Berlin: Akademie Verlag, 221-260.

Dobson, Miriam 2009. Letters. – Miriam Dobson, Benjamin Ziemann (eds.). *Reading Primary Sources: The Interpretation of Texts from 19th and 20th Century History*. London & New York: Routledge, 57-73.

- Douglas, Mary; Isherwood, Baron 1996. Goods as an Information System. – *The World of Goods: Towards an Anthropology of Consumption*. London; New York: Routledge, 1-92.
- Eesti NSV MN määrus kodanike ettepanekute, avalduste ja kaebuste läbivaatamise korra kohta. Jõustunud 22.07.1968. – *ENSV Teataja* 1968, 35, 249; *ENSV Teataja* 1982, 23, 349.
- Ezzy, Douglas 2002. Coding in the Thematic Analysis and Grounded Theory. – *Qualitative Analysis: Practice and Innovation*. London: Routledge, 86-94.
- Field, John 2003. *Social Capital*. London; New York: Routledge.
- Fitzpatrick, Sheila 2005. Supplicants and Citizens. – *Tear Off the Masks! Identity and Imposture in Twentieth-Century Russia*. Princeton, Woodstock: Princeton University Press, 155-181.
- Frykman, Jonas; Gilje Nils. 2003. Being There: An Introduction. – Jonas Frykman; Nils Gilje (eds.). *Being There: New Perspectives on Phenomenology and the Analysis of Culture*. Lund: Nordic Academic Press, 7-51.
- Garcelon, Marc 1997. The Shadow of the Leviathan: Public and Private in Communist and Post-Communist Society. – Jeff Weintraub, Krishan Kumar (eds.). *Public and Private in Thought and Practice: Perspectives on a Grand Dichotomy*. Chicago: Chicago University Press, 303-332.
- Girin, Georgi; Jevzerov, Viktor. 1966. *Tööstuskaupade müügi organiseerimine ja tehnik*. Tallinn: Valgus.
- Gordejev, Leonid 2001. *Riiklik kaubandus Eestis nõukogude võimu aastail 1940-1990, kaubandus taasiseseisvunud Eestis aastail 1991-1993: (ajalooline lühülevaade)*. Tallinn: Majandusajaloo Muuseum.
- Harro, Halliki 2000. *Changing Journalistic Conventions in the Press: Empirical Studies on Daily Newspaper under Different Political Conditions in 20th Century Estonia*. Oslo: University of Oslo, Department of Media and Communication.
- Hitzler, Ronald; Eberle Thomas S. 2004. Phenomenological Life-world Analysis. – Uwe Flick, Ernst von Kardoff, Ines Steinke (eds.). *A Companion to Qualitative Research*. London: Sage, 67-71.
- Honer, Anne. 1993. Zur Rekonstruktion der subjektiven Perspektive. – *Lebensweltliche Ethnographie: Ein explorativ-interpretativer Forschungsansatz am Beispiel von Heimwerker-Wissen*. Deutscher Universitäts Verlag; 13-54.
- Honer, Anne 2004. Life-world Analysis in Ehnography. – Uwe Flick, Ernst von Kardoff, Ines Steinke (eds.). *A Companion to Qualitative Research*. London: Sage, 113-117.
- Jaanuar toob ETV ekraanile uued saated. 2003. – *Eesti Päevaleht*, 31. detsember. URL (13.06.2010) <http://www.epl.ee/artikkel/253843>.
- Jõesalu, Kirsti 2004. *Sotsiaalsed suhted nõukogude tööelus: biograafilisi uurimusi argielust ENSV-s*. Magistritöö. Tartu Ülikool, ajaloo osakond, etnoloogia õppetool. URL (20.07.2010) <http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/10062/1239/5/Joosalu.pdf>.

- Jõesalu, Kirsti 2006. Privaatse ja avaliku põimumisest Nõukogude Eesti eluilmas: postsotsialistlike vateid sotsiaalsetele suhetele nõukogude argielus. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat*, XLIX. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 91-124.
- Jõesalu, Kirsti 2008. Küpse sotsialismi argielu [Everyday Life of Mature Socialism]. – Tiiu Jaado (ed.). *Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik*. Tartu: Tartu Ülikool. URL (20.07.2010) [<http://argikultuur.e-uni.ee>]. 20.07.2010.
- Kaal, E. 1985. Tarbimise prognoosimine ja ratsionaalsed tarbimismõõdud. – *Kergetööstus*, nr. 7: 5-8.
- Keller, Margit 2004. *Representations of Consumer Culture in Post-Soviet Estonia: Transformations and Tensions*. Dissertationes de Mediis et Communicationibus Universitatis Tartuensis 3. Tartu: Tartu University Press.
- Kharkhordin, Oleg 1999. *The Collective and the Individual in Russia: A Study of Practices*. Berkeley: University of California Press.
- Kotkin, Stephen 1997. Speaking Bolshevik. – *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*. Berkeley: University of California Press, 198-237.
- Kuldvere, Gunnar 1977. Paremaid ja nägusamaid tarbeesemeid. – *Edasi*, 22.01.1977: 1.
- Kõresaar, Ene 2003a. Hea elu normatiivsus. Nõukogudeaegse defitsiidikogemuse kujutamisest elulugudes. – Ene Kõresaar, Terje Anepaio (toim.). *Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive*, SET 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 150-178.
- Kõresaar, Ene 2003b. Eluloolisest käsitlusviisist Eesti kultuuriteadustes. – Tiiu Jaago (koost.). *Pärimus ja tõlgendus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 61-76.
- Lauristin, Marju; Vihalemm Peeter 2004. Sissejuhatus: Uurimuse *Mina. Maailm. Meedia* metodoloogias ja tähendusest. – Veronika Kalmus, Marju Lauristin, Pille Pruulmann-Vengerfeldt (toim.). *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest*. Tartu: Tartu Ülikool, 23-28.
- Ledeneva, Alena V. 1998. *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*. Cambridge University Press.
- Lenoe, Matthew E. 1999. Letter-Writing and the State: Reader Correspondence with Newspapers as a Source for Early Soviet History. – *Cahier du Monde russe*, Vol. 20, No 1-2: 139-170.
- Lin, Nan 2002 (2001). *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. (In the Series: Structural Analysis in the Social Sciences, 19). Cambridge: Cambridge University Press.
- Luuk, E. 1973. Mäng olgu aus. – *Edasi*, 07.09.1973: 2.
- Merkel, Ina 2004. Alternative Rationalitäten, fremdartige Träume, absurde Utopien: Werbung, Marktforschung und Konsum im Sozialismus. – *Zeitgeschichte*, Jahrgang 31, Nr 1: 5-20.
- Ofer, Gur; Vinokur, Aaron 1992. *The Soviet Household Under the Old Regime: Economic Conditions and Behavior in the 1970s*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Pence, Katherine 2007. Women on the Verge: Consumers between Private Desires and Public Crisis. – Katherine Pence, Paul Betts (eds.). *Socialist Modern: East German Everyday Culture and Politics*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 287-322.
- Postimees kogub mälestusi. 2004. – *Postimees*, 23. jaanuar. URL (13.06.2010) <http://www.postimees.ee/230104/esileht/kultuur/124740.php>.
- Putnam, Robert D. 1995. Bowling Alone: America's Declining Social Capital. – *Journal of Democracy*, 6,1: 65-78.
- Raudver, Guido 1973. Tarbekaup tarbija huvides. – *Edasi*, 20.01.1973: 1-2.
- Reiljan, Janno 1987. Väikeeraettevõtluse kohast sotsialistlikus majanduses. – *Noorte Hääl*, 08.04.1987: 3.
- Sampson, Steven L. 1987. The Second Economy of the Soviet Union and Eastern Europe. – *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, No 493: 120-136.
- Schröder, Christina 2001. Sozialismus und Versorgungsprobleme: Die Zunahme materieller Unzufriedenheit und das Ende der DDR. – *Hallische Beiträge zur Zeitgeschichte*, Heft 10. Halle: Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, 43-90. URL (15.06.2010) http://www.histdata.uni-halle.de/texte/halbz/10_Schroeder.pdf.
- Shlapentokh, Vladimir 1989. *Public and Private Life of the Soviet People: Changing Values in Post-Stalin Russia*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Slater, Don 1997. *Consumer Culture and Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Srubar, Iija 1991. War der reale Sozialismus modern? Versuch einer struktureller Bestimmung. – *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Jahrgang 43, Heft 3: 415-432.
- Stitzel, Judd 2005. *Fashioning Socialism: Clothing, Politics, and Consumer Culture in East Germany*. Oxford & New York: Berg.
- Stowe, Steven 2002. Making Sense of Letters and Diaries. [<http://historymatters.gmu.edu/mse/letters/letters.pdf>]. 29.01.2010.
- Zatlin, Jonathan R. 1997. Ausgaben und Eingaben: Das Petitionsrecht und der Untergang der DDR. – *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, Nr. 45: 902-917.
- Zdravomyslova, Elena; Voronkov, Viktor 2002. The Informal Public in Soviet Society: Double Morality at Work - Part II: Post-Communist Understanding of the Public and Private. – *Social Research*, Vol 69, No 1. Spring, Privacy in Post-Communist Europe. URL (05.06.2010) http://findarticles.com/p/articles/mi_m2267/is_1_69/ai_88584138.
- Tammer, Enno (koost.) 2004. *Nõukogude aeg ja inimene: meie mälestused*. Tallinn: Tänapäev.
- Thompson, Charles P.; Skowronski, John J.; Larsen, Steen F.; Betz, Andrew 1996. *Autobiographical Memory: Remembering What and Remembering When*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. Mahwah, New Jersey.
- Tolk, Kadi 2003. *Defitsiidi võrgustikud nõukogude Eestis kaubandustöötajate töö- ja tarbimiskogemuse põhjal (Võru ETKVL-i näitel)*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ajaloo osakond, etnoloogia õppetool. (Töö käsikiri TÜ etnoloogia osakonnas)

- Vahtre, Lauri 2002. *Elu-olu viimasel vene ajal: Riietus ja mööbel, toit ja trberiiistad, sõiduvahendid, eluase ja muu*. Tallinn: Kirjastuskeskus.
- Vahtre, Lauri 2007. *Absurdi impeerium*. [Tallinn:] Tammerraamat.
- Verdery, Katherine 1996. What Was Socialism, and Why Did It Fall? – *What Was Socialism, and What Comes Next?* Princeton: Princeton University Press, 19-38.
- Veske, A. 1956. Tarbijate vajadused kohustavad. – *Edasi*, 28.12.1956: 3.
- Witzel, Andreas 2000. The Problem-Centered Interview. – *Forum: Qualitative Social Research (FQS)*, Vol. 1, Nr 1, Art. 22. URL (21.06.2010) <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs>.
- Wolf, Eric R. 1966. Kinship, Friendship, and Patron-Client Relations in Complex Societies. – Michael Banton (ed.). *The Social Anthropology of Complex Societies*. Tavistock Publications; 1-22.
- Wuthnow, Robert; Hunter, James Davidson; Bergesen, Albert; Kurzweil, Edith. 1984/1991. The phenomenology of Peter L. Berger. – *Cultural Analysis: the Work of Peter L. Berger, Mary Douglas, Michael Foucault and Jürgen Habermas*. London and New York: Routledge, 21-76.
- Õhtulehe vestlusring. 1980. Kitsaskohtadest peab lahti saama (vastuseks poliitpäevadel küsitule). – *Õhtuleht*, 13.03.1980: 2.
- Yurchak, Alexei 2003. Soviet Hegemony of Form: Everything Was Forever, Until it Was no More. – *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 45, No. 3: 480-510.
- Yurchak, Alexei 2006. *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton; Oxford: Princeton University Press.

SUMMARY

Goods in Short Supply as Part of Soviet-time Everyday Life in the Estonian SSR: A Phenomenological Point of View

The Master's thesis focuses on experiences and practices related to consumption and retail trade characteristic of the „mature Soviet society“. The thesis is placed in the context of research of socialism and therefore one of the theoretical starting points of the research are the „double standards“ that characterize the Soviet society. Daily life in Soviet society can be viewed as comprising two sets of behavioral codes – formal and informal ones, with the emphasis laid on the latter.

This Master's thesis consists of three published articles and an introductory paragraph. Both individual practices on acquiring goods on short supply as well as the success or failure of these practices as the indicator of inequality in Soviet society were the focus of the study. The period studied in the thesis was the urban environment of the 1980's and in lesser extent the 1960's, and also the state owned trade system.

Two types of source materials were used: the empirical material of the first article is based on the archival materials from the Retail Trade Association of the Executive Committee of the Tartu City Soviet of Working People's Deputies and the Executive Committee of the Tallinn City Soviet of Working People's Deputies, public letters from 1960's and 1980's. Articles presented in the thesis as the second and the third are based on the 30 interviews made in 2003 and mainly in 2004 in Tallinn, Tartu and Kohtla-Järve / Jõhvi. 11 of the interviewees worked in the state trade system and 19 interviewees were the representatives of other professions.

The first article „„The Needs of Consumers Oblige“: Daily Problems and Criticism of the System in Public Letters in the 1960s and 1980s” focuses on public letters sent to Trade Departments during the 1960's and the 1980's. I examine the points of criticism that have arisen in connection with retail trade and the (deficit) reality behind it along with specific behavioral practices. On the other hand, my aim is to show the relations between individuals and the state and their dynamics by presenting the criticism with the help of discourse analysis.

In the second article „Deficit as Part of Soviet-Time Everyday Life in the Estonian SSR“ the Soviet trade system, the perspective of it from the point of view of an average person, and how a profession influenced chances for the person in question to acquire goods in short supply are explored.

The third article “Goods in Short Supply As a Basis for Social Networks: the Case of Employees in Commerce in Soviet Estonia“ focuses on the concept of social capital and on the hierarchy of power with an uneven distribution of social capital in the networks of trade workers.

Based on the genre, public letters reflected the activities of the official public realm. It appears that deficit was a problem already in 1960's when its practices like acquaintances and queues had already been well developed.

The key issue of the second and third article is the informal public realm. The basis of the informal public realm is formed by social networks that derive from privatization of state resources. Success in these social networks was guaranteed by social and economical capital of the individual's profession. Inequality was still increased by redistributing networks, where it was the people with already high economic and social capital who were more active and also gained more, and not the ones with a lower living standard, who could have improved their position through this. This is due to the limited opportunities of instrumental exchange relations following the reciprocity norms in their case.

PUBLIKATSIOONID